

Научная статья

УДК 821.512.31.0

DOI 10.18101/3033-1310-2026-2-58-62

**Нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ хургуулиин театрай нүлөө
(«Алтаргана» театрай жэшээ дээрэ)**

© **Ширапова Любовь Сергеевна**

Ивалгын аймагай Поселиин дунда хургуулиин

буриад хэлэнэй багша,

«Алтаргана» театрай хүтэлбэрилэгшэ

Росси, Буриад улас, Посели тосхон, Школьно үйлсэ

duran75@mail.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Тус үгүүлэл соо нурагшадай аман хэлэлгэ хургуулиин театрай аргаар хүгжөөхэ гэхэн зорилготой. Мүнөө үе сагта Ородой холбоото уласта хургуулиин театрнуудые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ болон мүнөө үеын хургуулиин эрхэ байдалда буриад хэлэ сахин хүгжөөхэ асуудал шухала болонхой. *Гол хуби.* Ивалгын аймагай Поселиин хургуулиин «Алтаргана» театрай жэшээ дээрэ үгүүлэл бэшээшэ театрай аргые нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ тон хэрэгтэй байһыень тэмдэглэнэ. Хэшээлнүүдэ үнгэргэхэдэ, дикци, артикуляци, амисхал, хоолойн упражненинүүд, мүн уран уншалга, роль дээрэ хүдэлхэ аргууд үгтэнэ. Театрай ажалай үрэ дүн гэхэдэ, аймагай, уласай болон бүхэроссийн урилдаануудта илалтануудые туйлажа, бүхэроссийн хүүгэдэй «Орленок» лагерьта амархаһаа гадуур, Монгол гүрэнөөр түрүүшынхэ аяншалаа. *Дүнгүүд.* «Алтаргана» гэхэн хургуулиин театрта наададаг нурагшад аман хэлэлгээ хүгжөөхөһөө гадна, сэдхэл бодолоо зохёохы оршондо хүмүүжүүлнэ, үндэһэн ёһо заншалаа сэгнэжэ нурана, аман хэлэлгын харилсаанай нюусануудые ойлгохо болоно гэжэ бэшээшэ тобшолол хэнэ. Үгүүлэл соо харуулагдаһан дүй дүршэл нэмэлтэ нуралсалай багшанарта, түрэлхи хэлэнэй багшанарта болон хургуулиин театральна бүлгэмүүдэй хүтэлбэрилэгшэдтэ тухатай байжа болохо.

Шухала үгэнүүд: буриад хэлэн, хургуулиин театр, аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ, «Алтаргана» театр, хэлэлгын техникэ.

Для цитирования

Ширапова Л. С. Нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ хургуулиин театрай нүлөө («Алтаргана» театрай жэшээ дээрэ) // Бурятский язык и литература в школе. Буряад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2026. Дугаар 2. Н. 58–62.

Түрэл хэлээ хүгжөөхэ гэхэн асуудал үргэн дэлисэтэйгээр хаа хаанагүй хэлсэгдэжэл байна. Энэ асуудалда ганса дунда хургуули бэшэ, бүхы нийгэм эдэбхитэйгээр хабаадабал, үрэ дүнтэй байха гэжэ ойлгонобди. 2021 оной сентябриин 24-дэ Оросой холбоото уласай юрэнхы хургуулинуудта театрнуудые дэмжэхэ ба хүмүүжүүлхэ тухай томилолгонь холын хараатай байһаниинь эли.

Буриад уластамнай 300 гаран хургуулинуудай театрнууд ажалладаг. Театральна бүлгэмүүдтэ ябадаг нурагшад буриад хэлэн дээрээ хэдэн зүжэгүүдтэ наадажа, хэлээ хурсадхажа, аман хэлэлгээ хүгжөөнэ, мүн тиихэдэ бэе бзетээ харилсажа, түрэл хэлэнэйнгээ уран үгын нюусануудые улам хурсаар мэдэхэ болоно. Энээн тушаа театрай олон мүрысөөндэ хабаадажа, эрхимүүдэй тоодо ороһониинь гэршэ болоно ха.

Л. С. Ширанова. Нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ нургуулин театрай нүлөө («Алтаргана» театрай жэшээ дээрэ)

Ивалгын аймагай Поселиин дунда нургуули хадаа 2020 оной сентябрь нарада «Болбосорол» гэнэн үндэн түсэлэй хэмжээгээр нээгдэн юм. «Алтаргана» гэнэн нургуулин театр 2023 оной сентябрь нарада нээгдэжэ, түүхын шэнэ хуудан ирагдан юм. 15–20 шабинарһаа бүридөөд, харин мүнөө 60 гаран 4–9-дэхи ангиин нурагшад эдэбхитэйгээр хабаадана.

Театральна хэшэлнүүдтэ олгохын бурад аман хэлэлгэ хүгжөөлгөөр зорилгонууд гэхэдэ: 1) бурад аман хэлэлгын үгүүлбэрийн дүримүүдые сахижа нургаха; 2) бурад үгын удхын сохилгонуудые зүбөөр табижа, зогсолгонуудые сахижа, сэглэлтын тэмдгүүдые хоолойгоороо дамжуулжа нургаха; 3) бурад аман холбоо хэлэлгэ хүгжөөхэ болон хэлэлгэдэ авторай бодол шагнагшадтаа хүргэхэ; 4) бурад уран үгөөр зохёолой удха, сэдхэлэй байдал дамжуулха арга олгуулха; 5) бурад уран зохёолтой танилсуулангаа, үгын нөөсэ баяжуулха ба олоной урда үгэ хэлүүлжэ нургаха.

Театрай наада баримталдаг оршон байгуулагдахада, нюуса талаантай үхибүүдшье тайзан дээрэ зүрхэтэй, зоригтой боложо, харилсажа эхилнэ. Зүжэгөө наадаһаар, өөһэд соогоо дүтөөр харилсажа, бурад хэлэн дээрэ хөөрэлдэхэ эрмэлзэл түрэжэ, зохёохы ажалаар һонирхожо, аман хэлэлгээ хүгжөөнэ. Энээн тушаа театрай үрэ дүнгүүд гэршэ боложо үгэнэ.

2024 онһоо «Алтаргана» театрай эдир наадагшад аймагай, уласай, бүхэроссийн олон тоото мурьсөөнүүдтэ хабаадажа, илагшадай тоодо ороһон юм.

Жэшээлбэл: 2024 ондо аймагай «Бэлиг» гэнэн театрнуудай мурьсөөндэ Э. Дугаровай «Номуудай гомдол» гэнэн зүжэг I нуури эзэлэ, 2025 ондо Ц.-Ж. Жимбиевай «Гал могой жэл» II нуурида хүртөө. Тэрэ жэлдэ бүхэроссийн харалганда хабаадажа, 700 гаран театрнуудай дунда илажа, «Орлёнок» лагерь ошохо эрхэтэй болоо һэн.

2024, 2025 онуудта Бурад уласта үнгэргэгдэдэг «Алтан баг» гэнэн харалганда «Бурад уласай зохёолшодой бүтээлээр эрхим табигшад» гэнэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэн г. м.

2025 оной май нарада «Алтаргана» театр Монгол орон руу түрүүшын гастрольда гаража, Дархан ба Улаан-Баатар хотонуудай нурагшадта зүжэг наадаха харуулжа, мүн тамирай талмай дээрэ мурьсэжэ, тоо бодолгын, англи хэлэнэй олимпиадада эрхимээр хабаадажа ерээ һэн. Иимэ хэмжээ ябуулга хадаа нурагшадые бурад хэлээ хүгжөөхэ, үзэхэ, ёһо заншалаа сахижа, арад зонойнгоо түүхэ мэдэхэ хэрэгтэ нүлөө үзүүлнэ.

«Алтаргана» театрай амжалтанууд болбол нурагшадай бурад хэлээ, аман хэлэлгээ амжалтатайгаар хүгжөөһөнэй үрэ дүн гээшэ. Тиихэдэ театр хадаа аман хэлэлгэ хүгжөөлгын тон шухала харилсаанай хэрэгсэл боложо үгэнэ. Театрай алхамууд, туршалганууд болон бурад хэлэнэй аман хэлэ хүгжөөлгэ хадаа театрай зүйлнүүдэй, хэрэгсэлнүүдэй ашаар үрэ дүнтэй байһые гэршэлнэ.

Театральна хэшэлнүүдтэ хэрэглэдэг тусхай даабаринуудаараа хубаалдахамнай:

Абья гаргаха шадабари бүридхэлгэ. Аман хэлэлгэ тодо хурсаар, зүбөөр хэлэхын тула нюурай ба хэлэнэй һорилго хэрэгтэй. Аман, хэлэн, урал гэхэ мэтын үгэ хэлэлгын зэбсэгүүдые хурсадхаха, нугалбаритай, болгохо тобшо хэдэн заабаринуудые Чойжонима Генинов «Уран үгэ тухай» гэнэн тэмдэглэл соогоо дурадхана.

Жэшээлбэл: Амаа ангайлга, дээдэ ба доодо уралнуудаа хүдэлэлгэ, шангадхалга, дээшэ доошонь мүн хажуу тээшэнь һунаалга, дээдэ ба доодо шүдээ уралдаа хүргэхэ, үргээ хүдэлгэхэ, хэлээ хорихо, аялган ба хашалган абяануудые үгүүлхэ даабаринууд г. м.

Нюурай ба хэлэнэй хорилго 4–5 минутын турша соо үдэрэй хэды дахин хэхэдэ болоно.

Аялган ба хашалган абяануудые зүбөөр үгүүлхын тулада нюурай, хэлэнэй аппаратады зүб байра соонь байлгажа үгүүлхэ тухай, аялгануудай шанар шэнжэ үзэнэбди. Аялгануудые иимэ ёһоор үгүүлнэбди: *аа-ээ-ии-оо-уу-өө-үү-ы, а-э-и-о-у-ү, аа-а, ээ-э, ии-и, оо-о, уу-у, үү-ү, ы, а-аа, э-ээ, и-ии, о-оо, у-уу, ү-үү, ы, яа-еэ-ёо-юу-юү-юө* (йотированна юү, юө — бэшэгдэдэггүй байбашье һаань, хэлэлгэдэ хэрэглэхэ хэрэгтэй), *а-яа, э-еэ, о-ёо, у-юу, ү-юү, ө-юө, я-е-ё-ю*; Хашалган абяануудые үгүүлхэдэ, аялган абяануудые үгүүлһэндэл бэшэ, ехэ бэрхэшээлтэй, ама хамар соогуур торсолдон үгүүлэгдэдэг гэжэ Ч. Генинов тэмдэглэнэ. Хашалган абяанууд болбол хонгёо ба бүдэхи гэжэ илгардаг. Хашалган абяануудые үгүүлхэ түхэл янзанууд туд тудтаа илгаатай.

Энэ хорилго хадаа эдир наадагшадай абяануудые, үгэнүүды зүбөөр үгүүлхэдэнь туһална.

Уран һайханаар уншаха ба эдир артистнарай ролёо бэлдэхэ ябадал хадаа гурбан зүйлһөө бүридэхэ байна: үгын техникэ; үгын хүгжэм; зүрхэ сэдхэлээ хүдэлгэн, абари зан харуулалга. Үгын техникэ гээшэдэ амисхал, хоолой, зүбөөр хэлэлгэ ороно.

Үгын хүгжэмдэ үгын аялга, ритм, үгын темп ба үгын тембр (уянга) ороно. Зүрхэ сэдхэлээ хүдэлгэн, абари зан харуулга (эмоциональна образ) гээшэдэнь ямар жанрай зохёол байһые илгаруулха, ямар үе сагай байдалы харуулһыень элirүүлхэ, ямар үйлэ событинуудай харуулагдаһые тодорхойлох, сэдхэлээ хубилгаха байдалы сэдхэлдээ ургуулан түрүүлхэ, абари зангыень харуулха, хүгжэмтэй хамта уншаха гэхэ мэтэнүүд хабаатай.

Тайзан дээрэ наадахадаа амисхал гээшэ тон шухала зүйлнүүдэй нэгэн болоно гээшэ. Тиимэһээ дикцийн даабаринуудай хажуугаар амисхалай даабаринуудые заатагүй хэхэ хэрэгтэй. Амилха гуримуудые нэрлэбэл, иимэ: мүрэ гү, али дала талаараа амилалга; сээжэ талаараа амилалга; хабирга гү, али хажуу талаараа амилалга; диафрагмическа гү, али гэдэһэн талаараа амилалга. Зүб амилхын тула амисхалалгын даабаринууд ехэ туһатай.

Роль дээрэ ажаллахадаа, һурагша оло дахин үгэнүүдэ дабтана, сээжэлдэнэ, мэдүүлэлээ ондоогоор, хэдэн олон аялга, уянга оруулан хэлэнэ, тиигэжэ аман хэлэлгээ хүгжөөнэ. Харагшадта ойлгосотой байхын тула наадагшад хадаа заатагүй тодорхой, хурса тодо хэлэтэй байха ёһотой, мүн имагтал зүрхэ сэдхэл хүдэлгэхэ, геройн абари зан гаргаха зорилгоёо бэлүүлнэ.

Үгын нөөсэ баяжуулга. Ямаршы зүжэг бэлдэхэдээ, һурагшад уншахадаа, үгэнүүдэ сээжэлдэхэдээ, бэе бээ шагнахадаа, хэлэлгээ, үгын нөөсээ шэнэ үгэнүүдээр эдэбхитэйгээр баяжуулна.

Диалогическа ба монологическа хэлэлгэ хүгжөөлгэ. Театрта хабаадагшад диалог ба монологой ашаар харилсажа, мүн геройн сэдхэлэй байдал, хоорондох харилсаа нягта холбоотойгоор хэрэглэн, зүжэгэй удха, наадажа байһан дүрэнүүдэй досоохи байдал гаргана. Харин гансаараа монолог уншахадаа, нэн түрүүн зоной урда хэлэхэ, холбоо хэлэлгэ хүгжөөхэ

Л. С. Ширанова. Нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ нургуулин театрай нүлөө («Алтаргана» театрай жэшээ дээрэ)

шадабаринуудые хурсадхана. Урмашуулга дээшэлүүлжэ, хэлэнэй хаад усадхалгын ажал ябуулагдана.

«Алтаргана» театрай зүжэгүүд: «Зүгы» (Б. Базароной «Зүгы» басниин удхаар), «Гэгээрэлэй зам» (Эрдэни-Хайбзун Галшиевой нургаалнуудаар), «Алтан мундаргын нюуса» М. Батойн, «Номуудай гомдол» (Э. Дугаровой «Номуудай гомдол»), «Сэсэн хулгана» («Сэсэн хулгана» буряад арадай онхоной удхаар), «Гал могой жэл» (Ц.-Ж. Жимбиевэй «Гал могой жэл» романай удхаар), «Сказка о рыбаке и рыбке» А. С. Пушкин, «Серёжын аяншалга» (Ц.-Б. Бадмаевэй «Будамшуугай орон нютагаар Серёжын аяншалга» туужаар).

Нэгэ шугамаар, зорилготойгоор ажаллажа, буряад хэлэн дээрээ зүжэгүүдые табижа, нурагшадые урмашуулжа, түрэл хэлэндэнь һонирхол түрүүлжэ, аман хэлэлгынэ хүгжөөжэ, хэлэнэй нөөсэ баяжуулжа, хоорондох харилсаанэ зүб шэглэлдэ оруулха хүтэлбэрилэгшын уялга. Театрта ябадаг хүүгэд хадаа түрэл хэлэн дээрэ зүжэгөө найруулхадаа, ганса аман хэлэлгээ хүгжөөдэг бэшэ, мүн бодото үйлэ дотор хэрэглэгдэдэг, ухаан бодолоо гүйлгэдэг, оршон тойронхи байдалаа анхардаг, харилсажа ябаха шадабаринуудаа бүридхэдэг. Тиимэһээ энэ ажаябуулгын зам хадаа үхибүүдэй алишье тала хүгжөөлгыншье, мүн хүмүүжүүлгыншье эршэтэй хэрэгсэл боложо үгэнэ.

Литература

1. Генинов Ч. Г. Уран үгэ тухай. Улаан-Үдэ, 2007. 59 с.
2. Криворучко Т. В. Речевое развитие детей через организацию театральной деятельности // Филологическое образование в период детства. 2015. № 22. С. 51–54.
3. Морозова И. С., Стасюк В. В., Комиссарова Л. Г. Методические рекомендации. В помощь начинающему руководителю школьного театра, педагогу дополнительного образования по театральной деятельности в образовательной организации. Москва: Театральный институт имени Бориса Щукина, 2022. 26 с.
4. Сапегина Е. С. Роль театрализованной деятельности в развитии речи // Молодой ученый. 2025. № 15(566). С. 176–178.

Статья поступила в редакцию 01.05.2026; одобрена после рецензирования 05.06.2026; принята к публикации 09.06.2026.

The Influence of School Theater on the Development of Students' Oral Speech (The Case of the Altargana Theater)

Lyubov S. Shirapova

Teacher of Buryat Language

MOU Poselye Secondary General School

Head of the Altargana Theater Group

durant75@mail.ru

Abstract. The article explains the development of students' oral speech in their native Buryat language through participation in a school theater program. The relevance of the study is determined by two key factors: government support for school theaters in the Russian Federation and the urgent need to preserve and develop the Buryat language in contemporary educational settings. Drawing on the experience of the *Altargana* theater at Poselye Secondary General School in the Ivolginsky District, the author demonstrates the effectiveness of theatrical activities as a communicative tool for developing oral speech

skills. The article outlines the main objectives of theater classes, including the mastery of pronunciation norms, the placement of logical stress, vocabulary enrichment, and the development of public speaking and dialogic communication skills. Furthermore, the study presents exercises for diction, articulation, breathing, and voice control, as well as techniques for developing expressive reading skills and working on theatrical roles. The effectiveness of this approach is evidenced by the theater's achievements, including victories in district, republican, and all-Russian competitions, participation in the All-Russian Review, which resulted in a trip to the Orlyonok Children's Center, and its first tour to Mongolia. The author concludes that the *Altargana* school theater not only develops students' oral Buryat speech but also promotes self-confidence and self-expression, contributes to the preservation of national traditions, and fosters communicative competence as a whole. The findings and materials presented in the article may be useful for supplementary education instructors, native language teachers, and directors of school theater groups.

Keywords: school theater, oral language development, Buryat language, Altargana theater, diction exercises, speech and voice training, native language.

For citation

Shirapova L. S. The Influence of School Theater on the Development of Students' Oral Speech (The Case of the Altargana Theater). Buryat Language and Literature in School. 2026; 2: 58–62 (In Buryat).

The article was submitted 01.05.2026; approved after reviewing 05.06.2026; accepted for publication 09.06.2026.